หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

The Principles of Educational Administration Based Upon Buddha-Dhamma

วรภาส ประสมสุข*
นิพนธ์ กินาวงศ**

การวิจัยเรื่อง หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม โดยมีจุดมุ่งหมายศึกษาอยู่ 2 กรณีคือ 1. วิเคราะห์ความสอดคล้องของหลักพุทธธรรมกับหลักการบริหารการศึกษาที่ครอบคลุมถึง 3 หลักการครองตน หลักการครองคน หลักการครองงาน 2. เพื่อเสนอหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม วิธีการศึกษานี้ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงพัฒนา ใช้เทคนิควิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์และเทคนิคเดลฟาย

ผลการวิจัยพบว่า

หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษา มีจำนวน 21 หลักธรรม แยกตามหลักการครองตน การครองคน และการครองงาน ได้ดังนี้ การครองตน สอดคล้องกับ 19 หลักพุทธธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมคุ้มครองโลก 2 ธรรมทำให้งาม 2 ธรรมมีอุปการะมาก 2 กุศลมูล 3 สันโดษ 3 สุจริต 3 อธิปไตย 3 ฆราวาสธรรม 4 พรหมวิหาร 4 สังคหะวัตถุ 4 อธิษฐานธรรม 4 เบญจธรรม พละ 5 กัลยาณมิตรธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 อริยทรัพย์ 7 และ ทศพิธราชธรรม การครองคน สอดคล้องกับ 15 หลักพุทธธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมคุ้มครองโลก 2 ธรรมทำให้งาม 2 กุศลมูล 3 สุจริต 3 อธิปไตย 3 ฆราวาสธรรม 4 พรหมวิหาร 4 สังคหะวัตถุ 4 กัลยาณมิตรธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 อปริหานิยธรรม 7 อริยทรัพย์ 7 และ ทศพิธราชธรรม การครองงาน สอดคล้องกับ 10 หลักพุทธธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมทำให้งาม 2 ธรรมมีอุปการะมาก 2 สุจริต 3 อิทธิบาท 4 พละ 5 ฆราวาสธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4 และ สัปปุริสธรรม 7

นอกจากนี้ยังพบว่า มีจำนวน 7 หลักธรรม ที่สอดคล้องกับ หลักการบริหารการศึกษาด้านการครองตน การครองคน และการครองงาน ได้แก่ กัลยาณมิตตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมทำให้

*นิสิตปรัชญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร
**รองศาสตราจารย์สังกัดภาควิชาบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

งาม 2 สุจริต 3 ฆราวาสธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4 และสัปปุริสธรรม 7

คำสำคัญ : หลักการบริหาร การบริหาร การศึกษา พุทธธรรม หลักพุทธธรรม การครองตน การครองคน การครองงาน

Abstract

A study of the principles of educational administration based upon Buddha– dhamma aimed to 1. analysize the relevancy of Buddha-dhamma to the principles of educational administration in three dimensions, namely, self managing, people managing, and task managing, 2. to propose the model of educational administration based upon buddha–dhamma. The research methodology was research & development, documentary analysis, interviews and Delphi technique.

The finding were as follows:

Twenty one principles of buddha-dhamma are found as relevant to the principles educational administration in three dimensions: people-managing, self -managing and task-managing, and are delineated as follows:

For self-managing, 19 buddha–dhamma principles could be applicable: Kalyanamittata, Yonisomanasikara, Lokapala-dhamma 2, Sobhaṇakaraṇa-dhamma 2, Bahukara-dhamma 2, Kusala-mula3, Santosa 3, Sucarita 3, Adhipateyya 3, Gharavasa-dhamma 4, Brahmavihara 4, Sangahavatthu 4, Adhiṭṭhana 4, Panca–dhamma, Phala 5, Kalyanamitta-dhamma 7, Sappurisa-dhamma 7, Ariyadhana 7 and Rajadhamma 10.

For people-managing,15 buddha-dhammas principles could be applicable: Yonisomanasikara, Lokapala-dhamma 2, Sobhaṇakaraṇa-dhamma 2, Kusala-mula 3, Sucarita 3, Adhipateyya 3, Gharavasa-dhamma 4, Brahmavihara 4, Sangahavatthu 4, Kalyanamitta-dhamma 7, Sappurisa-dhamma 7, Ariyadhana 7, Vaggi-aparihaniyadbamma 7 and Rajadhamma 10.

For task-managing, 10 buddha-dhammas principles could be applicable: Yonisomanasikara, Sobhaṇakaraṇa-dhamma 2, Lokapala-dhamma 2, Sucarita 3, Gharavasa-dhamma 4 Sangahavatthu 4, Iddhipada 4, Phala 5 and Sappurisa-dhamma 7.

Also, seven buddha-dhamma principles are found as relevant to all three dimentions of educational administration — people managing, self managing and task managing: Kalyanamittata, Yonisomanasikara, Sobhaṇakaraṇa-dhamma 2, Sucarita 3, Gharavasa-dhamma 4, Sangahavatthu 4, and Sappurisa-dhamma 7.

Keywords : principles of educational administration, principles of educational administration, Buddha-Dhamma, principles of Buddha-Dhamma, self-managing, people-managing, task-managing

บทนำ

การบริหารงานขององค์การโดยทั่วไป คือ การร่วมมือกันทำงานของบุคคลตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไปโดยมีวัตถุประสงค์ของการทำงานร่วมกัน ในการร่วมมือกันทำงานนั้นจะต้องมีบุคคลที่เป็นหัวหน้าที่เราเรียกว่าผู้บริหาร และการร่วมมือกันนั้นจะจัดในรูปองค์การประเภทต่างๆ แล้วแต่วัตถุประสงค์ที่มีองค์การนั้นๆ ส่วนการบริหารการศึกษาคือ ความร่วมมือกันของกลุ่มบุคคล โดยมีวัตถุประสงค์ของการทำงานให้บรรลุเป้าหมายการทำงาน ของกลุ่มบุคคล ต้องจัดตั้ง

เป็นองค์กรประเภทต่างๆ การบริหารเกิดจากการรวมกลุ่มของคนซึ่งมีมาเป็นเวลาช้านาน มนุษย์มีการเรียนรู้โดยธรรมชาติและถ่ายทอดการเรียนรู้ จากคนรุ่นเก่าไปยังคนรุ่นใหม่ต่อเนื่องกันอย่างไม่เป็นทางการเมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้นการดำเนินชีวิตสลับซับซ้อนมากขึ้น มนุษย์มีแนวคิดในการจัดตั้งสถาบันการศึกษาขึ้น เพื่อให้เป็นแหล่งกลางในการให้การศึกษา จึงเกิดการบริหารการศึกษาขึ้น การให้การศึกษาแก่มนุษย์มีสถาบันที่วิวัฒนาการมาเป็นลำดับดังนี้ (1) สถาบันครอบครัว จัดการศึกษาแบบไม่เป็นทางการโดยพ่อแม่ปู่ย่าตายายเป็นผู้ให้การศึกษาแก่ลูกหลาน (2) สถาบันศาสนา จัดการศึกษาโดยอาศัยวัดหรือสำนักทางศาสนา โดยมีพระนักบวช บาทหลวง เป็นผู้ให้การศึกษา (3) สถาบันการศึกษา จัดการศึกษาโดยจัดตั้งสถานศึกษา เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย ออกแบบการให้การศึกษาโดยมีครู อาจารย์เป็นผู้ให้การศึกษาในปัจจุบันนี้มีสถาบันต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการให้การศึกษา เช่น สถาบันสื่อสารมวลชน เครือข่ายการเรียนรู้ต่างๆ แต่ในเรื่องของการบริหารการศึกษามักจะหมายถึงการดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาในระบบโรงเรียน (นิพนธ์ กินาวงศ์, 2543. หน้า 16)

แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กำหนดให้จัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 มีความมุ่งหมายและหลักการ ให้จัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในกาดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข เป็นการสนับสนุนให้นำหลักธรรมของศาสนา มาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต

กระแสพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานแด่ฯพณฯ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีคนที่ 23 เนื่องในโอกาสเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทรับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2544 ความตอนหนึ่งว่า “การปฏิรูปการศึกษา ไม่ใช่จะลอกเลียนแบบต่างประเทศมาทั้งหมด ให้นำองค์ความรู้ทางด้านศาสนาพุทธและขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมไทยเข้ามาประสมประสานด้วย” (สำนักโฆษก, 2545. หน้า 208, 209)

ปัจจุบันนี้กระแสพุทธธรรมกำลังได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในโลกตะวันตก นักวิชาการมากมายหันมาสนใจศึกษาและเผยแพร่แนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากความคิดของพุทธองค์ นับตั้งแต่ E.F. Schumacher นักเศรษฐศาสตร์ชาวตะวันตก ผู้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากวิถีชีวิตเรียบง่ายของชาวพุทธในประเทศพม่า แล้วเกิดแรงบันดาลใจเขียนหนังสือชื่อ Small is beautiful ซึ่งเปลี่ยนวิถีชีวิตคนตะวันตกมากมาย ปัจจุบันในประเทศอังกฤษ มี Schumacher College ที่ให้การศึกษาโดยได้รับอิทธิพลทางความคิดของพุทธศาสนา...และยังมีนักเขียนชื่อดังคือ Fritjof Capra ที่เขียนหนังสือออกมาในเชิงประยุกต์พุทธธรรม เช่น The Turning Point หรือ Web of Life นอกจากนั้นชาวตะวันตกยังสนใจใฝ่รู้ที่จะศึกษาคำสอนของพุทธองค์มากมาย เช่นที่วัดสวนดอกจังหวัดเชียงใหม่ มีรายการ Monk Chat เพื่อให้บริการแก่ชาวต่างชาติที่สนใจพระพุทธศาสนา ที่สวนโมกข์นานาชาติ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และวัดป่านานาชาติ ที่จังหวัดอุบลราชธานีมีชาวต่างชาติไปรับบริการฝึกสมาธิมากมาย มหาวิทยาลัยนาโรปา ในสหรัฐอเมริกา ได้รับความสนใจอย่างมากจากคนหลายชาติ Helena Norburg Hodge ชาวสวีเดน ซึ่งปัจจุบันมีสำนักงาน International Society for Ecology and Culture

อยู่ที่เมือง Devon ใกล้ๆกับ Schumacher College ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากพุทธศาสนา และทำให้เกิดความเข้าใจถึงสาเหตุความหายนะของสังคมอุตสาหกรรมในยุคโลกาภิวัตน์... ได้ศึกษาและเขียนรายงานผลการวิจัยเรื่อง Ancient Futures : Learning from Ladakh และอิทธิพลพุทธธรรมในเมืองลาดัก อัมมูแคชเมียร์ ประเทศอินเดีย ความสนใจของคนตะวันตกที่มีต่อพุทธศาสนาน่าจะเป็นจุดสำคัญที่นักวิชาการชาวไทยจะได้กลับมาคิดทบทวนและหันมาสนใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อประยุกต์ไปสู่การบริหารโรงเรียนเพื่อพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้อย่างแท้จริง แทนการรับรู้แบบตะวันตกที่มีความแปลกแยกจากวิถีไทยและนับวันจะมีพลังทำลายสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

สภาพสังคมที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ผู้บริหารสถานศึกษาประพฤติปฏิบัติตนขาดศีลธรรม ขาดคุณธรรมจริยธรรมไม่น้อย ดังจะพบเห็นจากข่าวหน้าหนังสือพิมพ์หรือสื่อแขนงอื่น ๆ อยู่บ่อย ๆ เช่น ผู้บริหารโรงเรียนทุจริตการซื้อวัสดุรายหัวนักเรียน มีแต่รายการซื้อแต่ไม่มีของ ทุจริตการดำเนินการโครงการอาหารกลางวัน ไม่ทำอาหารกลางวันให้นักเรียนรับประทาน โดยนำเงินไปซื้อของอย่างอื่นบ้าง เอาไปใช้จ่ายส่วนตัวบ้าง ทุจริตการจัดซื้ออาหารเสริม (นม) นมบูด นมไม่มีคุณภาพ หรือไม่ซื้อนมเลย ผู้บริหารโรงเรียนค้ายาบ้า ทำอนาจารนักเรียน ฯลฯ (ชรินทร์ หงษ์ทอง, 2546. หน้า บทคัดย่อ) สถิติเกี่ยวกับพฤติกรรมการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการกระทำของข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ (สำนักงาน ปปป., 2541. หน้า 36 – 41) รวมทั้งยังมี ข้อมูลปรากฏในรายงาน สำนักงานข้าราชการครู ประจำปี 2542 พบว่า ข้าราชการครู โดยเฉพาะผู้บริหารสถานศึกษาถูกดำเนินการทางวินัยค่อนข้างมากเนื่องจากมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม โดยเฉพาะการทุจริตต่อหน้าที่ (สำนักงาน ก.ค., 2542. หน้า1-5) สภาพที่เป็นจริงมีผู้บริหารจำนวนไม่น้อยที่ปฏิบัติงานและปฏิบัติตนตามคุณธรรมจริยธรรมย่อหย่อนไป และยังกระทำผิดวินัยอย่างต่อเนื่อง ไม่ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมตามความคาดหวังของสังคม ดังที่เป็นข่าวทางหน้าหนังสือพิมพ์และสื่อมวลชน (นายบุญชู แสงสุข, 2544. หน้า บทคัดย่อ) การวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับครูและผู้บริหารโรงเรียนพบว่า ครู ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษามีปัญหาด้านคุณธรรมและจริยธรรมคือ ขาดความรับผิดชอบ ติดอบายมุข อวดอ้างความรู้ ขาดศีล 5 ขาดพรหมวิหาร4 ชอบดื่มสุรา ทำตัวไม่มีคุณธรรม มีการแสดงตนไม่เหมาะสมกับการเป็นครู ขาดสัมมาคารวะ ขาดความเมตตา เห็นแก่ตัว ขาดความสามัคคี และมีเรื่องชู้สาวเกิดขึ้นบ่อย รวมทั้งปัญหาเอาเวลาราชการไปใช้งานส่วนตัว (โพธิ์สวัสดิ์ แสงสว่าง, 2536. หน้า บทคัดย่อ) การที่นักบริหารนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องกำกับในการบริหารงานทุกด้านย่อมเป็นการประสานความเชื่อ แนวคิดในเชิงจริยธรรมของสังคมเข้ากับการปฏิบัติหน้าที่ (ฉันทนา จันทร์บรรจง, 2541. หน้า155) ตามทฤษฎีการบริหารซึ่งทำให้การดำเนินการใดๆที่เกี่ยวกับองค์การนั้นอยู่บนพื้นฐานที่สอดคล้องกับความเชื่อถือการยอมรับของสังคมตลอดจนสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในองค์การที่สามารถทำงานภายใต้กรอบของหลักธรรมอันที่จะสร้างศรัทธาทำให้องค์การสามารถพัฒนาไปในทิศทางที่ต้องการได้อย่างดี (ทัศนีย์ น้อยวงศ์ และ ร้อยเอกหญิงมาริดา พรวัฒเวทย์, 2539. หน้า 2-3)

พุทธธรรมเป็นหลักพื้นฐานของชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตไทยเป็นหลักเพื่อ

การดำเนินชีวิตอย่างมีสัมมาทิฏฐิเพื่อศานติสุขของคนในสังคม จึงเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการประยุกต์ใช้ในโรงเรียน เพราะโรงเรียนเป็นแหล่งสำคัญในการหล่อหลอมความเป็นมนุษย์ให้แก่นักเรียนทุกคน และหากผู้บริหารประเทศ นักธุรกิจและนักการเมืองมีและใช้คุณธรรมและจริยธรรมย่อมจะนำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองและประชาชนสุขสันติ์ (พันเอกชินวุธ สุนทรสีมะ., 2535. หน้าบทคัดย่อ) หลักพุทธธรรมของพุทธองค์มีไว้เพื่อให้ผู้บริหารโรงเรียนได้เลือกสรรค์มาใช้ตามความเหมาะสมในทุกเรื่อง ไม่ว่าในเรื่องการครองตน การครองคน และการครองงาน (สงบ ประเสริฐพันธุ์, 2545. หน้า 248-250) หมวดธรรมที่ประยุกต์ใช้เป็นรากฐานคุณธรรมของผู้บริหารโรงเรียนได้แก่ 1. คุณธรรมในการครองตน 2. คุณธรรมในการครองคน และ 3. คุณธรรมในการครองงาน มีความสำคัญต่อการบริหารงานในโรงเรียนเป็นอย่างยิ่ง เพราะการบริหารงานใด ก็ตามให้ประสบผลสำเร็จนั้นจะต้องใช้ความรู้คู่คุณธรรม แต่ในสภาพความเป็นจริงนั้นปรากฏว่าผู้บริหารโรงเรียนมักจะมีพฤติกรรมด้านคุณธรรมไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม เพราะผู้บริหารใช้อำนาจไม่เป็นธรรม ผู้บริหารขาดความเที่ยงธรรม (มงคล ภาธรธุวานนท์, 2539. หน้าบทคัดย่อ)

ความสำคัญของการปฏิบัติตนตามหลักพุทธธรรม ที่สอดคล้องกับหลักการบริหารด้านการครองตน การครองคน และการครองงานอันเป็น สมรรถนะที่สำคัญจำเป็นของผู้บริหารการศึกษาจะส่งผลต่อการบริหารการศึกษาและการปฏิบัติงานของครู และบุคลากรทางการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างยั่งยืน

ปัญหาการวิจัย

การศึกษาเรื่อง หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม ครั้งนี้ ผู้วิจัยมีปัญหาที่จะศึกษาในประเด็นต่างๆดังนี้

1. หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม และการประยุกต์ใช้กับทักษะการบริหารการศึกษาเป็นอย่างไร

2. ความหมายและนัยสำคัญที่เกี่ยวกับหลักพุทธธรรมด้านการครองตนการครองคนและการครองงานเป็นอย่างไร

จุดมุ่งหมายของการวิจัย

จุดมุ่งหมายทั่วไป เพื่อนำเสนอหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

จุดมุ่งหมายเฉพาะ มีสองประการคือ

1. วิเคราะห์ความสอดคล้องของหลักพุทธธรรมกับหลักการบริหารการศึกษา 3 หลักการ

1.1 หลักการครองตน

1.2 หลักการครองคน และ

1.3 หลักการครองงาน

2. เสนอหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

กรอบทฤษฎีและแนวคิดการ

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการบริหารการศึกษา

1.1 ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Management)

1.2 ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงมนุษย์สัมพันธ์ (Human Relations)

1.3 ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์ (Behavioral Science)

1.4 ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงระบบ (Systems Approach)

2. หลักพุทธธรรม

หลักพุทธธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญใน พระไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกา โดยพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมได้จำแนกหลักพุทธธรรมออก

เป็น11 หมวดได้แก่ เอกกะ-หมวด1 มีจำนวน 3 หลักธรรม ทุกะ-หมวด 2 มีจำนวน 62 หลักธรรม ติกะ -หมวด 3 มีจำนวน 71 หลักธรรม จตุกกะ-หมวด 4 มีจำนวน 79 หลักธรรม ปัญจก–หมวด 5 มีจำนวน 45 หลักธรรม ฉักกะ-หมวด 6 มีจำนวน 17 หลักธรรม สัตตกะ–หมวด 7 มีจำนวน 15 หลักธรรม อัฏฐกะ–หมวด 8 มีจำนวน 9 หลักธรรม นวกะ-หมวด 9 มีจำนวน 12 หลักธรรม ทสกะ -หมวด 10 มีจำนวน 24 หลักธรรม และอติเรกทสกะ-หมวดเกิน 10 มีจำนวน 22 หลักธรรม รวมทั้งสิ้นจำนวน 359 หลักธรรม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),2545. หน้า 11-17) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้าสาวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามเหตุปัจจัย

ธรรมคุ้มครองโลก 2 ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย

อธิปไตย 3 ความเป็นใหญ่ ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่

พรหมวิหาร 4 ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ

ศีล 5 หรือเบญจศีล ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

สารณียธรรม 6 ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี หลักการอยู่ร่วมกัน

สัปปุริสธรรม 7 ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี

มรรคมีองค์ 8 หรือ อัฏฐังคิกมรรค เรียกเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า “ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ” องค์ 8 ของมรรค

ราชธรรม 10 หรือ ทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ธรรมของนักปกครอง

3. ทักษะการบริหาร

ทักษะการบริหาร หมายถึง ทักษะเฉพาะๆ ที่สำคัญของผู้บริหาร 5 ด้าน ได้แก่

3.1 ทักษะทางด้านภาวะผู้นำ (Leadership) หมายถึง ปรากฏการณ์ที่บุคคลหนึ่งที่เรียกว่าผู้นำสามารถให้คนอื่นๆ ปฏิบัติงานตามที่ตองการได้ โดยการปฏิบัติงานนั้น ผู้ปฏิบัติงานมีความเต็มใจหรือสมัครใจที่จะทำ ซึ่งอาจเกิดจากความเชื่อถือ ในตัวผู้นำนั้น ๆ

3.2 ทักษะการตัดสินใจทางการบริหาร บางที่ใช้คำว่าการวินิจฉัยสั่งการ (Decision Making)หมายถึง การตกลงใจใดๆของผู้บริหารในการกำหนดทางเลือกในการปฏิบัติในเมื่อเกิดทางเลือกในการปฏิบัติหลายๆทางเลือกหรือในเมื่อเกิดปัญหาข้อขัดแย้งในองค์การเป็นการตัดสินใจที่เกี่ยวของกับทางเลือกที่เหมาะสม วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตัดสินใจปฏิบัติหรือสั่งการให้ปฏิบัติตามทางเลือกนั้น

3.3 ทักษะการสร้างแรงจูงใจ (Motivation) หมายถึง การชักนำให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามที่ผู้จูงใจปรารถนาหรือ การนำเอาปัจจัยต่าง ๆ มาเป็นแรงผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างมีทิศทางเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ หรือหมายถึง ลักษณะของบุคคลที่พร้อมจะปฏิบัติงานเพราะถูกแรงกระตุ้นให้เกิดความตั้งใจ ความเต็มใจและความพร้อมใจที่จะปฏิบัติงาน

3.4 ทักษะการติดต่อสื่อสาร (Comunication) หมายถึง วิธีการใด ๆ ก็ตามที่ทำให้เกิดการถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ หรือข้อมูลจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่ง หรือจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง วิธีการติดต่อสื่อสารมิได้หมายถึง การพูด การเขียนที่คนทั่วไปใช้ในการสื่อสารโดยทั่วไป แต่ยังหมายถึงพฤติกรรม สัญลักษณ์หรือเครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารด้วย

3.5 ทักษะการบริหารความขัดแย้ง (Conflict) หมายถึง สถานการณ์ที่ทำให้เกิดการเลือก (Choices) ที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นขั้นตอนของการตัดสินใจ การกระทำที่เลือกแล้วต้องเหมาะสมที่สุดทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องเกิดความรู้สึกไม่พอใจน้อยที่สุด ประการสำคัญคือการแก้ไขความขัดแย้งเป็นประโยชน์ต่อองค์การมากที่สุด (นิพนธ์ กินาวงศ์, 2543. หน้า 80-135)

สำหรับกรอบแนวคิดการวิจัย (Research Framework) เรื่อง หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม เสนอเป็นแผนภูมิดังนี้

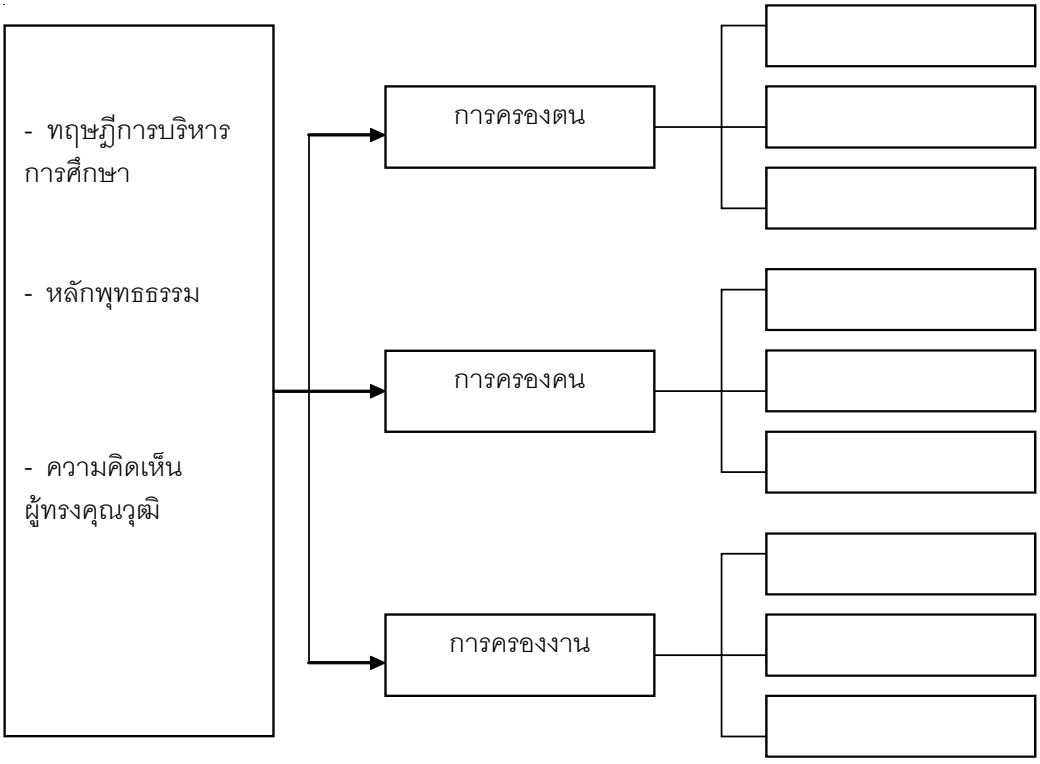

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย (Research Framework)

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยด้านเนื้อหาและประชากร ดังนี้

1. ขอบเขตเนื้อหา เป็นการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) ในเรื่องที่กล่าวถึงในกรอบทฤษฎีและแนวคิดการวิจัย

2. ขอบเขตประชากร ได้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้การสัมภาษณ์ และผู้เชี่ยวชาญเทคนิคเดลฟาย

2.1 ผู้ทรงคุณวุฒิที่คัดสรรเป็นผู้ให้การสัมภาษณ์ จำนวน 15 ราย

2.2 ผู้เชี่ยวชาญที่ตอบแบบสอบถามเดลฟาย จำนวน 30 ราย ได้แก่

2.2.1 กลุ่มผู้บริหารสถานศึกษาระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้บริหารสถานศึกษาต้นแบบ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ) ปี พ.ศ.2544 และ ผู้บริหารสถานศึกษาต้นแบบ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา) ปี พ.ศ.2545 จำนวน 10 ราย

2.2.2 กลุ่มนักวิชาการ จำนวน 5 ราย

2.2.3 กลุ่มผู้ปฏิบัติงานด้านพระพุทธศาสนา การบริหารงานการศึกษา จำนวน 5 ราย

2.2.4 กลุ่มผู้บริหารการศึกษา ระดับ 9 หรือ ผู้บริหารสถานศึกษา ระดับ 9 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 10 ราย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

การวิจัยเรื่องหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรมคาดว่าจะได้รับประโยชน์ดังนี้

1. ได้ทราบหลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษา ด้าน การครองตน การครองคน และการครองงาน

2. ได้นัยสำคัญของคำสอนในหลักพุทธธรรมกับการบริหารงานการศึกษา 3 ด้าน และได้นัยสำคัญการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมกับทักษะการบริหารงานการศึกษา 5 ทักษะ สำหรับเป็นตัวแบบให้ผู้บริหารการศึกษานำไปปรับใช้บริหารองค์การเพื่อประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของการบริหารการศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ จะใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงพัฒนา (Research & Delopment) ใช้เทคนิควิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) การสัมภาษณ์และเทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique) แบ่งการศึกษาข้อมูลพื้นฐานตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 ศึกษาวิเคราะห์เอกสาร /แนวคิด ทฤษฎี

1. เอกสารที่ใช้ในการวิเคราะห์เป็นเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง ทั้งของทางราชการ หน่วยงานเอกชนและงานเขียนของผู้เชี่ยวชาญ งานวิจัย ฐานข้อมูลงานวิจัยพระพุทธศาสนา ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

แหล่งข้อมูลได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดของมหาวิทยาลัยต่างๆ ของรัฐและเอกชน

2. เกณฑ์การคัดเลือกเอกสาร ผู้วิจัยใช้เกณฑ์เหล่านี้เพื่อคัดเลือกเอกสาร

2.1 เป็นเอกสารของทางราชการ องค์การต่างๆ ทั้งในลักษณะของตำรา หนังสือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 เป็นเอกสารงานวิจัย รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และผลงานของผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสนา หรือเอกสารเผยแพร่ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าว

การคัดเลือกเอกสารจะพิจารณาคุณค่าภายนอกและภายในของเอกสาร

3. เอกสารหลักในการวิจัยที่ได้จากการพิจารณา ได้แก่เอกสารที่กล่าวถึงในขอบเขตเนื้อหา ตัวอย่างเช่น พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐ โดย สิริ เพ็ชรไทย ป.ธ.๙, บรรณาธิการ ทฤษฎีบริหาร โดย เจริญผล สุวรรณโชติ หลักบริหารการศึกษา โดย นิพนธ์ กินาวงศ์ การบริหารเชิงพุทธ (กระบวนการทางพฤติกรรม) โดย บุญทัน ดอกไธสง พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, พุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, โดย พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) คุณธรรมสำหรับนักบริหาร โดย พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ธรรมนูญชีวิต โดย พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ฐานข้อมูลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๔๔ โดย สมชาย วรัญญานุไกร

4. หน่วยการวิเคราะห์ ผู้วิจัยใช้นัยสำคัญของคำที่ปรากฏในเอกสารเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

5. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยอ่านเนื้อหาของเอกสารอย่างละเอียดและบันทึกข้อความที่ปรากฏนัยสำคัญของหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม ตามกรอบการวิจัย สอบทานนัยสำคัญที่ปรากฏในเอกสาร แล้วนำนัยสำคัญในข้อความเหล่านั้นไปใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

6. การวิเคราะห์และสรุปข้อมูล ผู้วิจัยใช้นัยสำคัญของคำในข้อมูลมาวิเคราะห์หาแนวคิดที่ปรากฏขึ้นตามประเด็นที่กำหนดและ สรุปตามประเด็นของกรอบการวิจัยโดยสรุปแนวคิดที่ปรากฏเป็นประเด็นๆ

7. การนำเสนอข้อมูล ใช้การพรรณาวิเคราะห์ตามประเด็นที่กล่าวถึงในกรอบทฤษฎีและแนวคิดการวิจัย

ขั้นที่ 2 สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

การสัมภาษณ์ ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง(Formal or Structured Interview) จากผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการศึกษาและด้านพุทธศาสนาในเรื่องหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม โดยผู้วิจัยเป็นจะดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเองและมีเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีคุณสมบัติตามที่กำหนดไม่น้อยกว่า 3 ขอ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่เป็นพระภิกษุ เช่น พระธรรมกิตติวงศ์ (ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต) พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กัลยาโณ) เป็นต้น ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่เป็น ฆราวาส เช่น ศาตราจารย์ ดร.แสง จันทร์งาม ราชบัณฑิต ศาตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ศาสตราจารย์ ดร. อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา เป็นต้น

3. การเก็บรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ด้วยการหาลักษณะร่วม (Common Character) และ ข้อสรุปร่วม (Common Conclusion)

ขั้นที่ 3 สร้างรูปแบบ

ผู้วิจัยนำองค์ความรู้ที่ได้จากการสัมภาษณ์มาดำเนินการสร้างรูป แบบหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรมเบื้องต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานมาประกอบการวิจัย กำหนดเป็น 3 ด้านคือ ด้านการครองตน ด้านการครองคน และ ด้านการครองงาน

ขั้นที่ 4 ตรวจสอบรูปแบบ

การตรวจสอบคุณภาพรูปแบบ ด้วยเทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique) เพื่อตรวจสอบรูปแบบหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม ความสัมพันธ์ของหลักการบริหารการศึกษากับหลักพุทธธรรม ความเป็นไป ได้และความเหมาะสมในการนำไปปฏิบัติ โดยอาศัยผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหรือผู้ที่นำความรู้ทางพุทธธ รรมไปใช้บริหารการศึกษาหรือการปฏิบัติงานเป็นผู้ตรวจสอบ

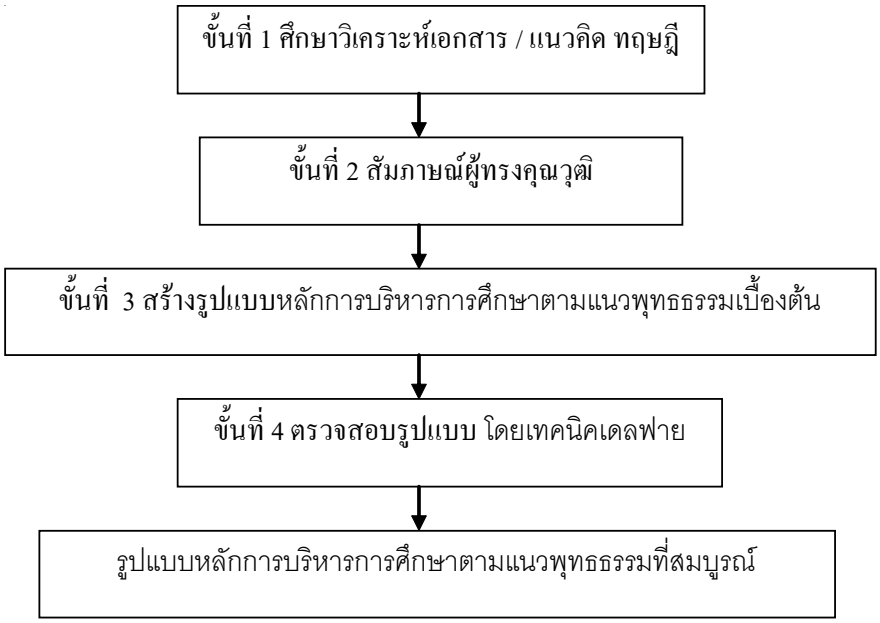

ภาพ 2 แผนภูมิขั้นตอนในการวิจัย

เครื่องมือในการวิจัย

ก. แบบสัมภาษณ์

โดยผู้วิจัยนำหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรมเบื้องต้นมาสร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างจำนวน 31 ข้อ เพื่อนำไปสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

ข. แบบสอบถามผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติการในสถานศึกษา นักวิชาการ และผู้ปฏิบัติการด้านศาสนา เป็นแบบสอบถามปลายปิด ประมาณค่า 5 ระดับ จำนวน 21 ข้อ มีส่วนที่เป็นปลายเปิดเพื่อให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่นๆ

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1.การวิเคราะห์เอกสาร

2.การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

3. เทคนิคเดลฟาย

การวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการดังนี้

1. การวิเคราะห์และสรุปข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยใช้นัยสำคัญของคำในข้อมูลมาวิเคราะห์หาแนวคิดที่ปรากฏขึ้นโดยสรุปแนวคิดที่ปรากฏเป็นประเด็นๆไป คือ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับการครองตน การครองคน และการครองงาน การนำเสนอข้อมูล ใช้การพรรณาวิเคราะห์

2. วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ด้วยการหาลักษณะร่วม (Common Character) และข้อสรุปร่วม (Common Conclusion)

3. การวิเคราะห์ข้อมูลจากเทคนิคเดลฟายด้วยค่าสถิติ คือ ค่ามัธยฐาน (Medium) ค่าฐานนิยม (Mode) และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ (Inter-Quartile Range) เพื่อหาฉันทามติ (Consensus) ของผู้เชี่ยวชาญ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการบริหารการศึกษา

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่าทฤษฎีที่เกี่ยวกับการบริหารงานการศึกษา ที่สอดคล้อง

กับหลักการบริหารด้านการครองตน การครองคน และ การครองงาน มีดังนี้

1.1 ทฤษฎีบริหารการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ ตามแนวคิดของทฤษฎีองค์การแนวคลาสสิก อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคมุ่งงาน เป็นการจัดการเพื่อผลผลิต โดยใช้หลักการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ หรือใช้การบริหารเชิงกระบวนการ ที่เน้นเรื่องการแบ่งงานกันทำ การควบคุมบังคับบัญชา สอดคล้องกับหลักการบริหารด้านการครองงาน

1.2 ทฤษฎีบริหารการศึกษาเชิงมนุษย์สัมพันธ์ เป็นยุคที่เริ่มมีการสนใจเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ในองค์การ ทำให้เกิดแนวคิดเชิงมนุษย์สัมพันธ์ขึ้น หรือเรียกว่ายุคมุ่งคน การประสานงาน การจูงใจ การกระจายอำนาจ การตัดสินใจ สอดคล้องกับหลักการบริหารด้านการครองคน

1.3 ทฤษฎีบริหารการศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์ การให้ความสนใจในรูปแบบภาวะผู้นำ สอดคล้องกับหลักการบริหารด้านการครองตน

1.4 ทฤษฎีบริหารการศึกษาเชิงระบบ และแนวคิดเชิงสถานการณ์เป็นการวิเคราะห์และอธิบายความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆทั้งหมด รวมทั้งพฤติกรรมของคนในองค์การกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกองค์การตลอดจนเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตจัดเป็นยุคที่มุ่งทั้งคนและงานสอดคล้องกับหลักการบริหารด้านการครองตน การครองคน และการครองงาน

2. หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

จากการวิเคราะห์บันทึกคำสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง พบว่าหลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านการครองตน การครองคน และ การครองงาน รวมทั้งสิ้น 7 หมวด มีหลักพุทธธรรม 21 หลักธรรม มีดังนี้

2.1 หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม ด้านการครองตน เรียงตามลำดับความสอดคล้อง จำนวน 19 หลักธรรม ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ธรรมคุ้มครองโลก 2 ธรรมทำให้งาม 2 ธรรมมีอุปการะมาก 2 กุศลมูล 3 สันโดษ 3 ฆราวาสธรรม 4 พรหมวิหาร 4 อธิษฐานธรรม 4 เบญจธรรม กัลยาณมิตตตา สุจริต 3 อธิปไตย 3 สังคหะวัตถุ 4 พละ 5 กัลยาณมิตรธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 อริยทรัพย์ 7 และ ทศพิธราชธรรม

2.2 หลักพุทธธรรม ที่สอดคล้องกับหลักการบริหาร ด้านการครองคน เรียงตามลำดับความสอดคล้อง จำนวน 15 หลักธรรม ได้แก่ ธรรมทำให้งาม 2 ฆราวาสธรรม 4 พรหมวิหาร 4 สังคหะวัตถุ 4 กัลยาณมิตรธรรม 7 กัลยาณมิตตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมคุ้มครองโลก 2 กุศลมูล 3 สุจริต 3 อธิปไตย 3 สัปปุริสธรรม 7 อปริหานิยธรรม 7 อริยทรัพย์ 7 และ ทศพิธราชธรรม

2.3 หลักพุทธธรรม ที่สอดคล้องกับหลักการบริหาร ด้านการครองงาน เรียงตามลำดับความสอดคล้อง จำนวน 10 หลักธรรม ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ธรรมมีอุปการะมาก 2 อิทธิบาท 4 พละ 5 กัลยาณมิตตตา ธรรมทำให้งาม 2 สุจริต 3 ฆราวาสธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4 และ สัปปุริสธรรม 7

2.4 หลักพุทธธรรม ที่สอดคล้องกับหลักการบริหาร 3 ด้าน คือ การครองตน การครองคน และการครองงาน เรียงตามลำดับความสอดคล้อง จำนวน 7 หลักธรรม ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ธรรมทำให้งาม 2 ฆราวาสธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4 กัลยาณมิตตตา สุจริต 3 และ สัปปุริสธรรม

3. หลักพุทธธรรมที่ประยุกต์ใช้กับทักษะการบริหารการศึกษา

3.1 หลักพุทธธรรม ที่ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ จำนวน 19 หลักธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา ธรรมทำให้งาม 2 ธรรมมีอุปการะมาก 2 กุศลมูล 3 ฆราวาสธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4

อปริหานิยธรรม 7 อริยทรัพย์ 7 ทศพิธราชธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมคุ้มครองโลก 2 สุจริต 3 พรหมวิหาร 4 อธิษฐานธรรม 4 อิทธิบาท 4 กัลยาณมิตรธรรม 7 สัปปุริสธรรม 7 สันโดษ 3 และอธิปไตย 3

3.2 หลักพุทธธรรม ที่ประยุกต์ใช้กับทักษะการตัดสินใจ จำนวน 7 หลักธรรม ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ธรรมคุ้มครองโลก 2 ธรรมมีอุปการะมาก 2 สุจริต 3 อธิปไตย 3 สัปปุริสธรรม 7 และ อริยทรัพย์ 7

3.3 หลักพุทธธรรม ที่ประยุกต์ใช้กับทักษะการสร้างแรงจูงใจ จำนวน 5 หลักธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม สุจริต 3 กัลยาณมิตตตา อิทธิบาท 4 และกัลยาณมิตรธรรม

3.4 หลักพุทธธรรม ที่ประยุกต์ใช้กับทักษะการติดต่อสื่อสาร จำนวน 3 หลักธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา ธรรมทำให้งาม 2 และ พรหมวิหาร 4

3.5 หลักพุทธธรรม ที่ประยุกต์ใช้กับทักษะการบริหารความขัดแย้ง จำนวน 2 หลักธรรม ได้แก่ กัลยาณมิตตตา และ อปริหานิยธรรม

อภิปรายผล

1. หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านครองตน

มีองค์ประกอบของหลักพุทธธรรม จำนวน 19 หลักธรรม ดังนี้

กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหาและบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม กัลยาณมิตตตา เพื่อการพัฒนาตนเอง การปฏิบัติตนในการใช้ภาวะผู้นำ ในฐานะผู้นำองค์การที่มีประสิทธิภาพ ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ ทักษะการบริหารความขัดแย้ง สอดคล้องกับความคิดเห็นของพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า กัลยาณมิตตตา นำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547 หน้า 11-13)

โยนิโสมนสิการ การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย

ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม โยนิโสมนสิการ ในการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า ข้อธรรม โยนิโสมนสิการสัมปทาจะทำให้พึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547.หน้า 13)

ธรรมคุ้มครองโลก 2 ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย มีข้อธรรม 2 ข้อคือ *หิริ* ความละอายบาปละอายใจต่อการทำความชั่ว *โอตตัปปะ* ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมคุ้มครองโลก 2 ในการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การตัดสินใจ

ธรรมทำให้งาม 2 มีข้อธรรม 2 ข้อคือ *ขันติ* ความอดทน *โสรัจจะ* ความเสี่ยม

ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมทำให้งาม 2 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการติดต่อสื่อสาร

ธรรมมีอุปการะมาก 2 ธรรมที่เกื้อกูลในกิจ หรือในการทำความดีทุกอย่างมีข้อธรรม 2 ข้อคือ *สติ* ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่เผลอ *สัมปชัญญะ* ความรู้ชัด, รู้ชัดสิ่งที่นึกได้ ตระหนักเข้าใจชัดตามความเป็นจริง ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรมข้อ ธรรมมีอุปการะมาก 2 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและการตัดสินใจ

กุศลมูล 3 รากเหง้าของกุศล ต้นตอของความดี มีข้อธรรม 3 ข้อคือ

อโลภะ ความไม่โลภ *อโทสะ* ความไม่คิดประทุษร้าย *อโมหะ* ความไม่หลง ผู้บริหาร

การศึกษาควรยึดหลักธรรมข้อ กุศลมูล 3 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

สุจริต 3 ความประพฤติดี ประพฤติชอบ มีข้อธรรม 3 ข้อคือ

กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย *วจีสุจริต* ความประพฤติชอบด้วยวาจา *มโนสุจริต* ความประพฤติชอบด้วยใจ ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรมข้อ สุจริต 3 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ การสร้างแรงจูงใจ และการตัดสินใจ

สันโดษ 3 ความยินดี ความพอใจ ความรู้จักอิ่มรู้จักพอ มีข้อธรรม 3 ข้อคือ *ยถาลาภสันโดษ* ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามที่พึงได้ *ยถาพลสันโดษ* ยินดีตามกำลัง *ยถาสารุปปสันโดษ* ยินดีตามสมควร ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรมข้อ สันโดษ3 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ

อธิปไตย 3 ความเป็นใหญ่ มีข้อธรรม 3 ข้อคือ *อัตตาธิปไตย* ความมีตนเป็นใหญ่ *โลกาธิปไตย* ความมีโลกเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่ *ธัมมาธิปไตย* ความมีธรรมเป็นใหญ่ ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรมข้อ อธิปไตย 3 เพื่อการครองตนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและการตัดสินใจ

ฆราวาสธรรม 4 ธรรมสำหรับฆราวาส ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ มีข้อธรรม 4 ข้อคือ *สัจจะ* ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง *ทมะ* การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว ***ขันติ*** ความอดทน *จาคะ* ความเสียสละ ผู้บริหารการศึกษา ควรยึดหลักธรรม ฆราวาสธรรม 4 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ

พรหมวิหาร 4 ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ มีข้อธรรม 4 ข้อคือ *เมตตา* ความรัก ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข *กรุณา* ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ *มุทิตา* ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข *อุเบกขา* ความวางใจเป็นกลาง ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม พรหมวิหาร 4 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การติดต่อสื่อสาร

สังคหวัตถุ 4 ธรรมยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หลักการสงเคราะห์ มีข้อธรรม 4 ข้อคือ *ทาน* การให้ *ปิยวาจา* หรือ *เปยยวัชชะ* วาจาเป็นที่รัก *อัตถจริยา* การประพฤติประโยชน์ *สมานัตตตา* ความมีตนเสมอ คือทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สังคหวัตถุ 4 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

อธิษฐานธรรม 4 ธรรมเป็นที่มั่น ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล มีข้อธรรม 4 ข้อคือ *ปัญญา* ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล *สัจจะ* ความจริง *จาคะ* ความสละ *อุปสมะ* ความสงบ

ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อธิษฐานธรรม 4 เพื่อการครองตนประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ

อิทธิบาท 4 คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มีข้อธรรม 4 ข้อคือ *ฉันทะ* ความพอใจ *วิริยะ* ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม *จิตตะ* ความคิดมุ่งไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ *วิมังสา* ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อิทธิบาท 4 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

เบญจธรรม คู่กับเบญจศีล มีข้อธรรม 5 ข้อคือ *เมตตาและกรุณา* ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ 1 *สัมมาอาชีวะ* การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่ 2 *กามสังวร* ความสังวรในกาม,ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ คู่กับศีลข้อที่ 3 *สัจจะ* ความสัตย์ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ 4 *สติสัมปชัญญะ*

ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวเสมอว่าสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ไม่มัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ 5 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม เบญจธรรม หรือเบญจกัลยาณธรรม เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

พละ 5 ธรรมอันเป็นกำลัง มีข้อธรรม 5 ข้อคือ *สัทธา* ความเชื่อ *วิริยะ* ความเพียร *สติ* ความระลึกได้ *สมาธิ* ความตั้งจิตมั่น *ปัญญา* ความรู้ทั่วชัด ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม พละ 5 เพื่อการครองตนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

กัลยาณมิตรธรรม 7 คุณสมบัติของมิตรดีและมิตรแท้ มีข้อธรรม 7 ข้อคือ *ปิโย* น่ารัก *ครุ* น่าเคารพ *ภาวนีโย* น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง *วตฺตา จ* รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ *วจนกฺขโม* อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำเสนอและ *คมฺภีรญฺจ กถं กตฺตา* แถลงเรื่องล้ำลึกได้ *โน จฏฺฐาเน นิโยชเย* ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม กัลยาณมิตรธรรม 7 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและการสร้างแรงจูงใจ

สัปปุริสธรรม 7 ธรรมของสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดีธรรมของผู้ดี มีข้อธรรม 7 ข้อคือ *ธัมมัญญุตา* ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ *อัตถัญญุตา* ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล *กาลัญญุตา* ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม *ปริสัญญุตา* รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ *ปุคคลัญญุตา* ความรู้จักบุคคล ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สัปปุริสธรรม 7 เพื่อการครองตนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและการตัดสินใจ

อริยทรัพย์ 7 ทรัพย์อันประเสริฐ หรือธรรมมีอุปการะมาก มีข้อธรรม 7 ข้อคือ *ศรัทธา* ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ *ศีล* การรักษาการยวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม *หิริ* ความละอายใจต่อการทำความชั่ว *โอตตัปปะ* ความเกรงกลัวต่อความชั่ว *พาหุสัจจะ* ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก *จาคะ* ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ *ปัญญา* ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อริยทรัพย์ 7 เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและ การตัดสินใจ

ทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชา คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ธรรมของนักปกครอง มีข้อธรรม 7 ข้อคือ *ทาน* การให้ *ศีล* ความประพฤติดีงาม *ปริจจาคะ* การบริจาค คือ เสียสละ *อาชชวะ* ความซื่อตรง *มัททวะ* ความอ่อนโยน *ตปะ* ระงับยับยั้งข่มใจได้ *อักโกธะ* ความไม่โกรธ *อวิหิงสา* ความไม่เบียดเบียน *ขันติ* ความอดทน *อวิโรธนะ* ความไม่คลาดธรรม ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ทศพิธราชธรรม เพื่อการครองตน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและ การสร้างแรงจูงใจ

2. หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านครองคน

มีองค์ประกอบของหลักพุทธธรรม จำนวน 15 หลักธรรม ดังนี้

กัลยาณมิตตตา ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม กัลยาณมิตตตา ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และทักษะการสร้างแรงจูงใจ

ธรรมคุ้มครองโลก 2 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมคุ้มครองโลก 2 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ

ธรรมทำให้งาม 2 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมทำให้งาม 2 ในการ

ครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการติดต่อสื่อสาร

ธรรมมีอุปการะมาก 2 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมมีอุปการะมาก 2 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับ วรภัทร์ ภู่เจริญ ที่กล่าวว่า ไม่ว่าคนจะแตกต่างแบบไหน จัดการยากแค่ไหนแบ่งเป็นกี่ประเภท เราก็ใช้หลักการมหาสติปฏิปัฏฐาน 4 ฝึก ดัดสันดานได้... ให้พนักงานมีอิทธิบาท 4 ในการฝึกสติ ให้พวกเขาเห็นว่า ต้นตอ สาเหตุทั้งหลายอยู่ที่จิตไม่ว่าง การจะทำให้จิตว่างต้องฝึก สติ...หลักธรรมการบริหารแนวพุทธศาสตร์ คือ สติ พอได้มหาสติปฏิปัฏฐาน 4 ก็จะได้อธิจิต อธิศีล อธิปัญญา เป็นจิตว่าง เป็นศีลใหญ่ เป็นปัญญา (wisdom) ที่แท้จริง (วรภัทร์ ภู่เจริญ, 2548. หน้า 228-233)

กุศลมูล 3 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม กุศลมูล 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

สุจริต 3 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สุจริต 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การสร้างแรงจูงใจ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีศีลธรรมหรือมีมนุษย์ธรรม เป็นอารยชนมีธรรมสุจริตทั้งสาม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 14-19)

สันโดษ 3 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สันโดษ 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับพระมหาจรัญ วิจารณเมธี (นิลาพันธุ์) กล่าวว่า หลักสันโดษ เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เน้นการแก้ปัญหาจากภายในมาหาภายนอก ปัญหาจากภายในหมายถึงปัญหาที่เกิดในจิตใจของมนุษย์ที่มีความโลภ โกรธ หลง รักสุข เกลียดทุกข์ เป็นธรรมดา ปัญหาภายนอก คือปัญหาที่เกิดจาก เศรษฐกิจการเมือง สังคม นำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน จะช่วยให้การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (บัณฑิตวิทยาลัย มจร., 2545. หน้า 152-153)

อธิปไตย 3 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อธิปไตย 3 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำและการตัดสินใจ สอดคล้องกับ พระเมธีธรรมาภรณ์เสนอแนวคิดเรื่องคุณธรรมสำหรับนักบริหารคือ อธิปไตย 3 ว่า "หน้าที่ของนักบริหารปรากฏอยู่ในคำจำกัดความที่ว่า การบริหารหมายถึงศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น วิธีการบริหารสรุปได้สาม ประการตามนัยแห่ง อธิปไตยสูตร ดังนี้ 1) อัตตาธิปไตย หมายถึงการถือตนเองเป็นใหญ่ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้ความสำเร็จของงาน แต่เสียเรื่องการครองคน 2) โลกาธิปไตย หมายถึงการถือคนอื่นเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้ได้คนแต่เสียงาน วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้เรื่องการครองคน แต่เสียเรื่องความสำเร็จของการครองงาน 3) ธรรมาธิปไตย หมายถึงการถือธรรมหรือหลักการเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้ได้ทั้งคนและได้ทั้งงาน วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้เรื่องการครองตน การครองคน และการครองงาน" พระเมธีธรรมาภรณ์. (2538 หน้า 25-47) สอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตยพึงรู้หลักและปฏิบัติดังนี้ ก.รู้หลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่าอธิปไตย 3 ประการดังนี้ อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ ธัมมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย พึงถือหลักข้อ 3 คือ ธรรมาธิปไตย ข.มีส่วนในการปกครอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 21)

ฆราวาสธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ฆราวาสธรรม 4 ในการครองใจคน

ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนครองเรือนที่เลิศล้ำ (ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์) ต้องวัดด้วย ฆราวาสธรรม 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 41-45)

พรหมวิหาร 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม พรหมวิหาร 4 ในการครองใจคนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการติดต่อสื่อสาร สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่ดีของสังคม) มีธรรมคือหลักความประพฤติดังนี้ ก.มีพรหมวิหาร คือธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ หรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม 4 อย่าง ต่อไปนี้ เมตตา ความรัก กรุณา ความสงสาร มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ข.บำเพ็ญการสงเคราะห์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 20) สอดคล้องพระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) เห็นว่าหลักการครองคน นั้น ผู้บริหารจะต้องมีพรหมวิหาร 4 (พระเทพดิลก, 2547. หน้า 2-3) สอดคล้องกับทัศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์ วิจัยพบว่า ธรรมะของนักบริหารที่เกี่ยวกับการครองคนได้แก่ พรหมวิหาร 4 (ทัศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์, 2539. หน้า 95-96)

สังคหวัตถุ 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สังคหวัตถุ 4 ในการครองใจคนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำคิดเป็นร้อยละ 33.34 สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่ดีของสังคม) มีธรรมคือหลักความประพฤติดังนี้ ก.มีพรหมวิหาร ข.บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า สังคหวัตถุ 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547.หน้า 21) สอดคล้องกับทัศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์ วิจัยพบว่า ธรรมะของนักบริหารที่เกี่ยวกับการครองคนได้แก่ สังคหวัตถุ 4 (ทัศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์, 2539. หน้า 97-98)

อธิษฐานธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อธิษฐานธรรม 4 ในการครองใจคนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ เป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนผู้นั้นเป็นผู้ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลักอธิษฐาน 4 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 34)

อิทธิบาท 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อิทธิบาท 4 ในการครองใจคนประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การสร้างแรงจูงใจ สอดคล้องกับ วรภัทร์ ภู่เจริญ ที่กล่าวว่า ทางพุทธศาสนาสอนว่าการงานใดๆจะสำเร็จได้ก็ต้องมี มีอิทธิบาท 4 ฉันทะคือชอบทำ วิริยะคือขยันทำ จิตตะ คือ ตั้งใจทำ และวิมังสา คือ ฉลาดในการทำ เป็น PDCA (Plan Do Check Action) หรือใช้หลักการ สุจิปุลิ (ฟัง คิด ถาม เขียน) (วรภัทร์ ภู่เจริญ, 2548 หน้า 228-233) สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนประสบความสำเร็จ (ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ) พึงปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 37) สอดคล้องกับทัศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์ วิจัยพบว่า ธรรมะของนักบริหารที่เกี่ยวกับการครองคนได้แก่ อิทธิบาท 4 (ทัศนีย์ น้อยวงศ์ และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์, 2539 หน้า 99-100)

เบญจธรรม หรือ*เบญจกัลยาณธรรม* ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม เบญจธรรม ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

พละ 5 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม พละ 5 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

กัลยาณมิตรธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม กัลยาณมิตรธรรม 7 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการสร้างแรงจูงใจ สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนหรือให้การศึกษาผู้อื่น โดยเฉพาะครู อาจารย์พึงประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลัก กัลยาณมิตรธรรม 7 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 63-64)

สัปปุริสธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สัปปุริสธรรม 7 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนสมบูรณ์แบบหรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ชาติซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเต็มคนผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดีมีธรรมหรือคุณสมบัติตาม สัปปุริสธรรม 7 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547.หน้า 14-16) สอดคล้องกับทัศนีย์ นอยวงศ์ และร้อยเอก หญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์ วิจัยพบว่า ธรรมะของนักบริหารที่เกี่ยวกับการครองตนได้แก่ สัปปุริสธรรม 7 (ทัศนีย์ นอยวงศ์และร้อยเอกหญิงมาริดา พรพัฒนเวทย์, 2539. หน้า 92-93) สอดคล้องกับ พิเชษฐ์ อิ่มสุข วิจัยเรื่อง การประเมินศักยภาพตามแนวพุทธของศึกษานิเทศก์ในเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรีเขต 1 พบว่ามีคุณสมบัติรู้หลักการจัดการที่ดี สัปปุริสธรรม 7 ในระดับค่อนข้างมาก (พิเชษฐ์ อิ่มสุข, 2547. หน้า 85)

อปริหานิยธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อปริหานิยธรรม 7 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การบริหารความขัดแย้ง สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตยพึงรู้หลักและปฏิบัติดังนี้ ก.รู้หลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตย 3 ข.มีส่วนในการปกครองโดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อมนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง โดยส่วนเดียว ที่เรียกว่า อปริหานิยธรรม 7 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547. หน้า 26)

อริยทรัพย์ 7 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อริยทรัพย์ 7 ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การตัดสินใจ สอดคล้องกับ พิเชษฐ์ อิ่มสุข วิจัยเรื่อง การประเมินศักยภาพตามแนวพุทธของศึกษานิเทศก์ในเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรีเขต 1 พบว่ามีคุณสมบัติของคนดี อริยทรัพย์ 7 ในระดับค่อนข้างมาก (พิเชษฐ์ อิ่มสุข, 2547. หน้า 85)

ทศพิธราชธรรม ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ทศพิธราชธรรม ในการครองใจคน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การสร้างแรงจูงใจ สอดคล้องกับพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "...ธรรมะคือหน้าที่ จงถือเอาธรรมะหรือหน้าที่เป็นที่พึ่งเถิด จะมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ครบถ้วนอยู่ในคำว่า หน้าที่ นั่นเอง ในที่นี้ธรรมะหมายถึง หน้าที่แห่งการปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม ซึ่งจะเป็นความถูกต้องที่สุด... หน้าที่ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็เป็นหน้าที่หมวดหนึ่ง (การครองงาน) หน้าที่ในการบริหารร่างกายให้เป็นอยู่ปกติ นี่ก็เป็นหมวดหนึ่ง (การครองตน) หน้าที่ในการติดต่อกับสังคมรอบด้าน นี่ก็หมวดหนึ่ง (การครองคน) อย่างน้อยก็เป็น 3 หมวด แห่งหน้าที่ก็จะเป็นความปลอดภัย แต่ในที่นี้จะยึดเอาหลัก ทศพิธราชธรรมมาเป็นหลักของการปฏิบัติ ในสิ่งที่เรียกว่าหน้าที่ถ้าถือธรรมะนี้เป็นหลักแล้วจะง่ายดายในการที่จะทำหน้าที่ทั้งปวงให้ครบถ้วน (พระธรรมโกศาจารย์, 2530. หน้า 24-25,205-211)

3. หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษาด้านครองงาน

มีองค์ประกอบของหลักพุทธธรรม 10 หลักธรรม ดังนี้

โยนิโสมนสิการ ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรมโยนิโสมนสิการ เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ

ธรรมทำให้งาม 2 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมทำให้งาม 2 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการติดต่อสื่อสาร

ธรรมมีอุปการะมาก 2 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ธรรมมีอุปการะมาก 2 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ

สุจริต 3 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สุจริต 3 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การสร้างแรงจูงใจ และการตัดสินใจ

ฆราวาสธรรม 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม ฆราวาสธรรม 4 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

สังคหวัตถุ 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สังคหวัตถุ 4 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ

อิทธิบาท 4 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม อิทธิบาท 4 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และ การสร้างแรงจูงใจ

พละ 5 บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม พละ 5 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับภาวะผู้นำ

สัปปุริสธรรม 7 ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม สัปปุริสธรรม 7 เพื่อการครองงาน ประยุกต์ใช้กับทักษะภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ

4. หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษา 3 ด้าน

ผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรม กัลยาณมิตตตา โยนิโสมนสิการ ธรรมทำให้งาม 2 สุจริต 3 ฆราวาสธรรม 4 สังคหะวัตถุ 4 หรือ สัปปุริสธรรม 7 เพื่อการครองตน การครองคน และการครองงาน ของผู้บริหารการศึกษา เป็นสมรรถนะที่ช่วยให้บริหารงานบรรลุภารกิจขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

หลักพุทธธรรมในการบริหารการศึกษานั้น จากการศึกษาดังกล่าวมาตามวัตถุประสงค์ทำให้รู้และเข้าใจ และ มีทิศทางในการบริหารจัดการศึกษาสอดคล้องสมัยปัจจุบัน หลักธรรมนี้เป็นหลักพุทธธรรมที่ทางการนำมาเป็นนโยบายวางกรอบทฤษฎีจัดการศึกษาเชิงพุทธ นั้นคือ ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีลอันเป็นการศึกษาหลักบริหารกาย วาจา สมาธิเป็นการศึกษาหลักบริหารจิตและปัญญาเป็นการศึกษาหลักพัฒนาปัญญาให้รู้หลักพุทธธรรมตามที่เสนอเป็นความสัมพันธ์และสอดคล้องกับการครองตน ครองคน ครองงาน ในการวิจัยนี้

หลักการครองตน ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

ศีลเป็นหลักการครองตน เพราะนำตนให้มีปกติสุข สร้างสันติระดับพื้นฐานให้ตนเองเป็นหลักประกันตนในเรื่อง ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดกาม ความน่าเชื่อถือและไม่ประมาท

สมาธิเป็นหลักการพัฒนาจิต ให้จิตมีสมาธิ มีสติตามหลักสติปฏิฐาน เกิดญาณวิปัสสนา มองเห็นโลก เห็นธรรมชาติตามกฎไตรลักษณ์

ปัญญา เป็นหลักการพัฒนาให้มองโลกเป็นสัมมาทิฏฐิในอริยสัจ ไตรลักษณ์ ขันธ์ 5 ปฏิจจสมุปบาท พัฒนาปัญญาด้วย สัมมาสังกัปปะ มีจิตคิดในการกำจัดกิเลส ในการถือชีวิตพรหมจรรย์ (Religious Life)

หลักการครองคนด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

ศีล ศีลนอกจากเป็นหลักประกันชีวิตให้ตนเองแล้ว ยังเป็นหลักประกันแก่คนอื่นด้วย

สมาธิ เมื่อได้พัฒนาแล้วจะเป็นจิตบริสุทธิ์ประเสริฐ มีสติสัมปชัญญะ ทำให้เข้าใจโลก

ชีวิตเป็นสัจจะธรรม มีผลต่อคนอื่นและสังคม ทำให้สังคมเป็นสุขและสงบ

ปัญญาเมื่อได้พัฒนาแล้วจะมีประโยชน์ต่อคนอื่น มีทิฏฐิเสมอกัน สร้างความเข้าใจกันโดยง่ายไม่แตกแยกทางความคิด ทำให้สังคมมีปัญหาในการบริหารตน บริหารคนน้อยลง

หลักการครองงานด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

ธรรมดาคนนั้นย่อมมีสังคม ตามที่อริสโตเติ้ล กล่าวว่า "มนุษย์เป็นสัตว์สังคม" (A man is a social being) ดังนั้น เราจึงต้องมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ในฐานะคนร่วมงาน เพื่อน ผู้บริหารงาน เมื่อเราต้องมีชีวิตสัมพันธ์กับคนอื่นนั้น เราต้องมีหลักการครองคน ตามที่กล่าวมาประการต่อไปเราต้องมีหลักการครองงาน ทำอย่างไรให้มีหลักการครองงาน นั่นคือการพัฒนาตนเองและคนอื่นให้สอดคล้องกับงาน ให้เหมาะสมกับงานให้ได้ ในการดังกล่าวนี้ก็โดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญานี้เอง

ดังนั้นจึงขอเสนอว่า ไตรสิกขาตามหลักพุทธธรรม จะมีผลที่อุดมต่อตน คนอื่น และหน้าที่การงานเป็นอย่างดี ทำให้สังคมประเทศชาติมีการศึกษาและสงบสุขในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

การนำผลไปใช้ควรดำเนินการดังนี้

1. จัดทำคู่มือหลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษา ด้าน การครองตน การครองคน และการครองงาน และคู่มือการประยุกต์ใช้ หลักพุทธธรรมกับทักษะการบริหารงานการศึกษา

2. เขียนบทความเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาตน พัฒนาคน และพัฒนางาน

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการทำวิจัยเรื่อง หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม พบว่ามีประเด็นที่ควรนำไปศึกษาวิจัย เรื่อง "ประสิทธิผลการบริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาตามหลักการบริหารด้านการครองตน การครองคน และการครองงาน" และเรื่อง "ประสิทธิผลของการบริหารจัดการบุคลากรทางการศึกษาสังกัดเขตพื้นที่การศึกษา โดยใช้หลักพุทธธรรมกัลยาณมิตตตา"

เอกสารอ้างอิง

เกษม วัฒนชัย. (1 มิถุนายน 2545). **การครองตน ครองคน และครองงาน**. สืบค้นเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2549. จาก http://www.ubu.ac.th

การศาสนา,กรม. (2538).**การวิจัยทางด้านการศาสนา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

การศาสนา, กรม. (สิริ เพ็ชรไทย ป.ธ.๙, บรรณาธิการ). (2530). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2545). **รายงานการอภิปรายเรื่อง พุทธธรรม นำการศึกษาได้อย่างไร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เจริญผล สุวรรณโชติ. (2537). **ทฤษฎีบริหาร**. กรุงเทพฯ: ตาวันพลับบลิชชิ่ง.

ฉันทนา จันทร์บรรจง. (2541). **การศึกษากับการพัฒนาคุณธรรม**. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

เฉียรพงษ์ วรรณปก, ราชบัณฑิต. (2543). **คำบรรยายพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

ดลพัฒน์ ยศธร. (2544). **การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์.** วิทยานิพนธ์ ค.ด., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทัศนีย์ น้อยวงศ์และร.อ.หญิงมาริดา พรวัฒนเวทย์. (2539). **ธรรมะกับการบริหาร**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., มหาวิทยาลัยนเรศวร.

นิพนธ์ กินาวงศ์. (2543). **หลักบริหารการศึกษา.** พิษณุโลก: ตระกูลไทย.

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2547). **การครองตน ครองคน และครองงาน หลักปฏิบัติ สำหรับผู้บริหารและคนทำงาน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุขเตโช). (2544). **ภาษาธรรม**. กรุงเทพฯ: เลี่ยงเซียง.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2543). **พระพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2545). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2547). **ธรรมนูญชีวิต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2541). **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พิเชษฐ์ อิ่มสุข. (2548). **การประเมินศักยภาพตามแนวพุทธของศึกษานิเทศก์ในเขตพื้นที่การศึกษาลพบุรี เขต 1**.วิทยานิพนธ์ ค.ม., มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.

มงคล ภาธรธุวานนท์. (2539). **พฤติกรรมด้านคุณธรรมของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

มนูญ วงศ์นารี. (2538). **หลักธรรมกับการบริหาร**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ (ผชป.) (2531). **ทศพิธราชธรรม พุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพฯ: สหมิตร. (หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ปาฐกถาธรรมทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ภายใต้ชื่อรายการ "การตามรอย พระยุคลบาท โดยทศพิธราชธรรม" ออกอากาศทุกวันอาทิตย์เวลา 8.00-8.30 น. ตั้งแต่อาทิตย์ที่ 18 มกราคม 2531 มีคนถอดเทปเป็นจำนวนมาก มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ เป็นหนึ่งในนั้น เจ้าของผลงาน"พุทธทาสภิกขุ" ชื่อผลงาน "ทศพิธราชธรรม")

รัตนะ บัวสนธ์. (2541). **วิธีวิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา.** กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

วรภัทร์ ภู่เจริญ. (2548). **องค์กรแห่งการเรียนรู้และการบริหารความรู้.** กรุงเทพฯ: อริยชน.

วิมุติ หยกพรายพันธ์. (2544). **พฤติกรรมคุณธรรมของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5.** วิทยานิพนธ์ ค.ม., สถาบันราชภัฏนครปฐม.

สมชาย วรัญญานุไกร. (2545). **ฐานข้อมูลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา พ.ศ.๒๕๒๐ – ๒๕๔๔ (CD-ROM).** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

แสง จันทร์งาม. (2535). **พุทธศาสนวิทยา**. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร.

Brown. W.B. & Moberg. Dr.J. (1980). **Organization theory and Management A Macro Approach**. New York: John Wiley and Sons.

Erwin Miklos & Eugene Ratsoy. (1992). **Educational Leadership: Challenge and Change.** Alberta: University of Alberta Printing Service.

Fred C. Lunenberg & Allen C. Ornstein. (2005). **Educational Administration Concepts and Practices.** (Forth Edition). California: Wandsworth Publishing Company

Gary Yukl. (1973). **Leadership in Organizations.** (Third Edition). Englewood Cliffs: Prentice Hall.